

Z. ZINKEVIČIUS

M. MAŽVYDO RAŠTŲ KALBA

Apie pirmąją lietuvišką knygą ir jos autorių Martyną Mažvydą prirašyta daug. Bibliografai priskaičiuoja bemaž pusantro šimto didesnių ar mažesnių darbų. Tačiau negalima pasakyti, kad M. Mažvydo raštų kalba būtų jau gerai ištirta. Tos kalbos genezė tebėra kalbininkams tikra mįslė. Dar XIX a. viduryje Augustas Šleicheris teigė Mažvydą rašius Klaipėdos krašto žemaitiška tarme¹. Jurgis Gerulis, remdamasis archyviniais ir kitokiais duomenimis, 1922 m. tvirtino, kad Mažvydas turėjo būti kilęs iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos, o ne Prūsijos hercogijos, kuriai tada priklausė Klaipėdos kraštas². Su šia nuomone nenorėjo sutikti Povilas Pakarklis³ ir dabar nesutinka Vladas Grinaveckis; pastarasis atkakliai remia A. Šleicherio pažiūrą ir Mažvydą kildina iš klaipėdiškių žemaičių ploto tarp Priekulės ir Rūsnės⁴.

Kazimieras Būga Mažvydą laikė šiaurės vakarų žemaičiu⁵. Tos pačios nuomonės priėjo ir norvegų kalbininkas Christianas Stangas, detalai išanalizavęs Mažvydo katekizmo kalbą⁶. Jam pritarė Ernstas Frenkelis⁷, Juozas Senkus⁸ ir kai kurie kiti vėlesni tyrinėtojai.

Antanas Salys tvirtino Mažvydą kilus iš pietryčių žemaičių („dūnininkų“) ploto⁹.

Tokios prieštaringos žymių kalbininkų išvados verčia toliau tyrinėti, juoba kad ne visų Mažvydo raštų kalba yra vienodai ištirta. Iki šiol geriausiai ištirtas 1547 m. katekizmas – pirmoji lietuviška knyga. Šio teksto kalbos detalai analizei skirta labai vertinga Chr. Stango monografija (žr. 6 išnašą), daug apie šį tekstą rašyta jubiliejiniuose 400 metų ir vėlesniuose leidiniuose¹⁰. Kitų Mažvydo raštų

¹ A. Schleicher. Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Classe, Bd. XI, H. 1. Wien, 1853, p. 87.

² Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams. Spaudai parūpino Dr. Jurgis Gerullis. K., 1922, p. XI–XIII.

³ P. Pakarklis. Mažvydo kilmės klausimu. – Kn.: Senoji lietuviška knyga. K., 1947, p. 115–123.

⁴ Vl. Grinaveckis. Dėl Mažvydo katekizmo tarmės lokalizacijos. – „Kalbotyra“, 1963, t. VI, p. 65–71; to paties aut. Kuria tarme parašyta pirmoji lietuviška knyga. – „Mokslas ir gyvenimas“, 1975, Nr. 11, p. 35–36, 59.

⁵ K. Būga. RR, t. III. V., 1961, p. 293.

⁶ Chr. S. Stang. Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas. Oslo, 1929, S. 179.

⁷ E. Fraenkelis. Apie Mažvydo katekizmo kalbą. – Aph, t. II, p. 141.

⁸ J. Senkus. Pirmosios lietuviškos knygos tarmė. – LKK, t. I, p. 67–81.

⁹ A. Salys. Lietuvių kalbos tarmės. Tübingenas, 1946, p. 10, 12, 16.

¹⁰ Pvz., Pirmoji lietuviška knyga. Redagavo J. Kruopas. K., 1947; Senoji lietuviška knyga. Ats. redaktorius V. Mykolaitis. K., 1947; Martynas Mažvydas. Pirmoji lietuviška knyga. Tekstą ir komentarus paruošė M. Ročka (Lituanistinė biblioteka, 15). V., 1974.

kalba tebėra bemaž visai netyrinėta. Tai labai trukdo teisingai lokalizuoti jo gimtąją tarmę.

Pastaruoju laiku susidarė palankesnės sąlygos Mažvydo raštų kalbai tyrinėti. Pirmiausia, dabar mums daug padeda dialektologijos mokslo pasiekimai. Apie žemaičių tarmę šiandien žinome nepalyginti daugiau, negu prieš 50 metų žinojo Chr. Stangas. Antra, dabar Vilniuje turime geresnę Mažvydo katekizmo egzempliorių¹¹, 1956 m. gautą iš Odesos M. Gorkio bibliotekos. Pagal šį egzempliorių jau sutikrinti ir aprašyti ankstesniųjų leidimų netikslumai¹². Sukauptas tam tikras senųjų raštų tyrinėjimo bei autorių gimtųjų šnektų lokalizavimo patyrimas. Iškilio gyvas reikalas detaliau paanalizuoti, būtent, kitų Mažvydo raštų (ne katekizmo) kalbą. Visa tai ir paskatino autorių imtis čia skelbiamo darbo¹³.

Visi Mažvydo raštų tyrinėtojai randa jo kalboje žemaitiškų ir aukštaitiškų elementų. Paprastai žemaitiškus elementus jie laiko pirminiais, rodančiais autoriaus gimtąją tarmę, o aukštaitiškus – antriniais, vėliau gautais. Su šia išvada negalima nesutikti. Todėl Mažvydo kalbos analizę tikslinga pradėti nuo žemaitiškų jo kalbos elementų apžvalgos.

Žemaičių tarmės elementai

Kad Mažvydas buvo žemaitis, rodo šios jo raštų kalbos ypatybės:

1. Vartojami priebalsiai *t*, *d* vietoj afrikatų *č*, *dž* prieš senovinį trumpąjį balsį *a, pvz., n. pl. *Jautei* 433₁₁ 'jaučiai', *Kunigaikštei* 291₁₆ 'kunigaikščiai', *žadei* 28₅ 'žodžiai', d. pl. *Kunigaikšchems* 557₁₁₋₁₂ 'kunigaikščiams', *žadems* 25₅ 'žodžiams', i. pl. *žadeis* 24₁₅ 'žodžiais', n. sg. m. *Tretes* 21₈ 'trečias', d. sg. m. *didem* 63₉ 'didžiam', d. sg. f. *ifschmintie* 50₁₈ 'išminčiai', a. sg. f. *trete* 20₁₂ 'trečią', *neturinte* 33₁₆ 'neturinčią', i. sg. *fchirde* 43₄ 'širdžia, širdimi', loc. sg. m. *pateme* 30₁₅ 'pačiame', n. sg. f. *Meldemoghi* 327₉ 'meldžiamoji', a. pl. m. *kientenczius* 61₄ 'kenčiančius', 3. praes. *geid* 29₁₀ 'geidžia', *iaut* 31₃ 'jaučia', 1. pl. *meldem* 427₁₆ 'meldžiame', adv. *didei* 10₃ 'didžiai', *rustei* 436₁₄ 'rūsčiai'. Iš viso Mažvydo raštuose rasta 93 pavyzdžiai su išlaikytu „žemaitiškuoju garsų dėsnium“. Pavyzdžių su *t*, *d* prieš senovinį *ā ir užpalkalinius balsius, turimų vakarinėje dabartinės žemaičių tarmės dalyje, visai nerasta.

¹¹ Vilniaus universiteto bibliotekoje (sign. *LR 5650*).

¹² J. Palionis. Об изданиях литовского катехизиса 1547 г. – Istituto Universitario Orientale Annali, Sezione Slava, IV, 1. Napoli, 1961, p. 67–75.

¹³ Naudotasi šiais tekstais:

1547 m. katekizmas tirtas iš fotografuotinio (ir transliteruoto) vilniško egzemplioriaus 1974 m. leidimo (žr. 10 išnašą), abejotiniais atvejais lyginta su originalu, 1922 m. (J. Gerulio) ir 1947 m. (J. Kruopo) fotografuotiniais leidimais, taip pat jų originalo (buv. Karaliaučiaus egzemplioriaus, dabar esančio Torunėje) mikrofilmu (LTSR MA biblioteka, *Mf 455*);

1549 m. Giesmė šv. Ambraziejaus – iš Z. Celichovskio 1897 m. ir J. Gerulio 1922 m. fotografuotinių leidimų;

1559 m. Forma krikštymo – iš J. Gerulio 1922 m. leidimo ir originalo (dabar esančio Torunėje) mikrofilmo (LTSR MA biblioteka, *Mf 455*);

Parafrazis (tarp 1558–1562 m.) – iš Upsalos universiteto bibliotekos egzemplioriaus mikrofilmo (LTSR Respublikinė biblioteka, *A $\frac{1}{589}$*) ir J. Gerulio 1922 m. leidimo;

1566 ir 1570 m. giesmynai (I ir II dalys) – iš J. Gerulio 1922 m. leidimo.

Visų pavyzdžių metrika nurodoma pagal J. Gerulio 1922 m. leidimą.

2. Balsis *é* neretai diftongizuojamas, pvz., n. sg. *tiëws* 65₁₃ 'tëvas', *wërsmie* 317₁ 'versmë', inf. *turiëti* 37₂ 'turëti', 2. sg. imper. *padiek* 66₂₄ 'padëk', 3. fut. *þibies* 350₁₆ 'þybës', 3. praet. *diekawoia* 142₅ 'dëkavojo', 3. praes. *nier* 390₈ 'nëra', g. sg. *giminies* 476₁ 'giminës', d. pl. *þmoniëms* 249₁ 'þmonëms', ill. sg. *rustibien* 35₁₁ 'rústybën', praep. *diel* 401₁ 'dël'. Vien tik pozicijoje ne po *k, g, l, č, dž* (po šių priebalsių raidė *i* gali būti minkštinamasis ženklas) rasta apie pustrečio šimto pavyzdžių.

3. Žemaitiškai vartojama *a, ę, u, i*: žodžių kamiene ir oksitoninėse galūnėse išlaikomas nosinis elementas, baritoninėse galūnėse jo nėra.

Senoviniai nosiniai balsiai *a, ę* žodžių kamiene ir oksitoninėse galūnėse žymimi raidėmis *a, e* su „skersine šakele“ (dėl techninių kliūčių šio straipsnio pavyzdžiuose pakeičiama *a, ę*), taip pat raidžių junginiais *an, en*, pvz.: a) adv. *draþfei* 350₁ 'drašiai', n. sg. m. *traþschus* 289₁₅ 'trašus', loc. sg. *ifchgaþsteie* 127₁₁ 'išgąstyje', g. sg. *maþstineghima* 127₁₆ 'apgalvojimo' (n. sg. *maþstinëjimas*), 2. sg. imper. *Sugraþbinki* 539₁₂ 'sugražink'; b) *schwenftas* 126₁₇ 'švēstas', inf. *schweþsti* 388₈ 'švēsti', *kenþsti* 157₁₂ 'kēsti', 1. sg. praes. *dreþfu* 10₁₇ 'dristu', 3. praet. *Nūgreþbe* 217₁₆ 'nugrēžė'; c) *Sanaris* 123₁₁ 'šanarys', a. sg. *ffaqþbine* 335₁₂ 'sažinė'; d) a. sg. m. *tikranghi* 140₂₀ 'tikraji', f. *schwentajie* 29₂ 'šventają', i. sg. f. *fu... tikrajie* 541₆ 'su ... tikraja'; e) a. sg. *ta* 8₁₇, *taniau* 145₁₃ 'tąjau', *ka* 10₂₄, *ana* 33₁₃, *je* 33₁₃ 'ją', *kure* 17₁₄ 'kurią', *schę* 105₁₂ 'šia'; f) n. sg. m. *degas* 104₁₂, *darafis* 522₈ 'darantysis', *atdodafis* 32₈ 'atiduodantysis', *effafis* 98₁₈, *Suffimilftafis* 228₁₃; g) g. sg. *manęs* 20₁₃, *tawęs* 50₉, *sawęs* 242₁, all. sg. *manęsp* 185₁₇, *tawęsp* 50₁₀, *sawęsp* 77₂. Vietomis, ypač mažo formato raidžių, „skersinė šakelė“ atspausta neaiškiai, gerokai ar bemaž nutrupėjusi, kartais sulieta su pačia raide. Ji nevienodai ryški atskiruose teksto egzemplioriuose¹⁴. Mažiau pastebima arba ir visai nepastebima fotografuotinių leidimų tekstuose¹⁵.

Aiškia išimti sudaro kilmininkai *manęs, tavęs, savęs* ir iš jų padaryti aliatyvai *manęsp, tavęsp, savęsp*, kurie rašomi dvejopai: su pažymėtu balsio *e* nosiniu rezonansu (raidė *e* su „skersine šakele“) ir be tokio pažymėjimo (rašoma paprasta *e* raidė). Pastarąjį atvejį (*e* be nosinio rezonanso) sudaro net apie 41% visų pavyzdžių. Taigi Mažvydas šalia oksitoninių formų *manęs, tavės, savės* resp. *manęsp, tavęsp, savęsp* vartojo ir baritonines *māņes, tāvēs, sāvēs* resp. *māņesp, tāvēsp, sāvēsp*. Baritoniniai kilmininkai kiek retesni (38% atitinkamų pavyzdžių), negu aliatyvai (45%). Pažymėtina, kad ir žemaičio S. M. Slavočinskio (rašiusio šimtmečiu vėliau kita pietų žemaičių šnekta) giesmyne aliatyvai yra be nosinį rezonansą žyminčios raidės, o kilmininkai paprastai ją turi¹⁶. Dabar žemaičių tarmėje visuotinai įsigalėjo tik baritoninės formos *mūņes, tāvēs, sāvēs*.

Įvardžių *šitas* ir *toks* vienaskaitos galininkus Mažvydas kirčiavo galūnėje, taigi *šitā, f. tokiā*. Plg. rašymą *schitā* 12₉ (5 pavyzdžiai), *tokiē* 376₁₃ (3 pvz.).

Baritoninėse galūnėse vietoj senovinių *a, ę* paprastai rašomos raidės *a, e* be jokio nosinumo ženklo. Tai aiškiai matyti iš vardažodžių vienaskaitos galininko, pvz., *tikra* 10₁₁ 'tikrą', *trete* 20₁₂ 'trečią', *garbe* 32₄ 'garbę'. Katekizme, Formoje krikščytimo, Parafrazyje ir giesmyno I dalyje nerasta nė vieno vardažodžių galininko (iš

¹⁴ Tai aiškiai matyti, palyginus katekizmo vilniškį originalą su Torunės (buv. Karaliaučiaus) egzemplioriaus mikrofilmu.

¹⁵ Nemaža tokių atvejų suregistravo J. Palionis, žr. 12 išnašoje nurodytą jo straipsnį.

¹⁶ Z. Zinkevičius. S. M. Slavočinskio giesmyno (1646 m.) kalba. — LKK, 1974, t. XV, p. 139.

daugiau negu pusės tūkstančio pavyzdžių) su pažymėtu galūnės balsio nosinumo ženklu! Giesmėje šv. Ambrozijaus tokių rastas vienintelis pavyzdys *wiffa* 84₅, bet ir šio „skersinė šakelė“ nėra visai ryški. Antroje giesmyno dalyje, išleistoje po Mažvydo mirties, yra keli pavyzdžiai su *-a*, *-ę*, bet jie gali būti atsiradę dėl redaktorių ar leidėjų kaltės. Taigi Mažvydas, kaip ir šių dienų žemaičiai, baritoninėse vardažodžių galininko galūnėse jau turėjo trumpus denazalizuotus balsius.

Tas pat pasakytina apie veikiamųjų būtojo laiko dalyvių galūnes n. sg. *-ęs*, n. pl. *-ę*. Mažvydas sistemingai rašo *-es*, *-e*, pvz., *gimes* 21₁₀ ‘gimęs’, *dawes* 431₁₀ ‘davęs’, *geide* 106₁₃ ‘geidę’, *atrade* 224₁ ‘atradę’ (per 100 pavyzdžių). Išimtį sudaro n. sg. *dawens* 139₇ ‘davęs’, *palikens* 139₁₈ ‘palikęs’ ir n. pl. *prafideihę* 98₉ ‘prasideję’. Du pirmieji pavyzdžiai (su *-ens*) yra Parafrazyje, taigi priskirtini ši Mažvydo darbą redagavusiam J. Bretkūnui. Trečiojo pavyzdžio „skersinė šakelė“ neaiški ir abejotina. Neabsoliutinėje įvardžiuotinių ir sangražinių formų galūnėje Mažvydas rašo *e* su „skersine šakele“: n. sg. *Wiengimefis* 298₄ ‘viengimusysis’, n. pl. *stoięfi* 123₁₂, *Nenūmireghi* 465₂ ‘nenumirusieji’ (t. y. *nenumireji*). Taigi čia buvo išlaikytas balsio ilgumas ir nosinis rezonansas.

Radę *e* su „skersine šakele“ Mažvydas kartais rašo ir *dangujęsis* ‘dangiškas, dangaus’ tipo formose, tik labai nenuosekliai; gal būt, būta dviejų šių formų tarties variantų: *dangujęsis* ir *dangujesis*.

Išlaikyti senoviniai nosiniai balsiai *a*, *ę* Mažvydo buvo tariami su stipriu nosiniu rezonansu. Jie greičiausiai nedaug tesiskyrė nuo mišriųjų dvibalsių *an*, *en*, ypač tų, kuriuos turime prieš *k*, *g* (taigi *an*, *en*), nes šioje pozicijoje vietoj raidžių junginio *an*, *en* neretai randame parašyta *a*, *e* su „skersine šakele“, pvz., a. pl. *raķas* 11₂₅ ‘rankas’, g. pl. *raķieliu* 424₆ ‘rankelių’, *atlaķijk* 46₅ ‘aplankyk’, g. sg. *daķaus* 8₁₃ ‘dangaus’, n. sg. m. *bragus* 35₁ ‘brangus’, g. pl. *βabagu* 237₁₆ ‘žabangu’, g. sg. f. *lęķifkas* 40₄ ‘lenkiškos’, loc. sg. *apdeķimij* 34₁₉ ‘apdare’, 3. praet. *vschžęge* 292₁₄ ‘užžengė’¹⁷. Prieš kitusriebalsius toks rašymas retas, bet pasitaiko, pvz., n. sg. m. *Stabus* 186₉ ‘stambus’, *skabedams* 329₂ ‘skambėdamas’, *schwętaffis* 482₃ ‘šventasis’¹⁸.

Nosiniai balsiai *u*, *i* Mažvydo žymimi raidėmis *u*, *i* (raidžių *u*, *i* ar *u*, *i* su „skersine šakele“ spaustuvė neturėjo), kartais raidžių junginiu su *n*.

Su senoviniu *u* žodžių šaknyje rasta viena veiksmožodžio *skusti* ir aštuonios *siusti* formos. Visos jos parašytos su *un*, pvz., *apskunftas* 442₂, inf. *atfiunfti* 171₃, 3. fut. *ischiunfts* 456₈. Neabsoliutinėje įvardžiuotinių formų galūnėje rašoma *u*, pvz., a. sg. m. *brangughi* 139₁₇ ‘branguji’. Paprastai ši raidė vartojama ir absoliutinėse oksitoninių formų galūnėse, pvz., g. pl. *βmaniu* 10₁₈ ‘žmonių’, *Tu* 11₉ ‘tū’, tik tris kartus parašyta *ū* (g. pl. *anū* 474₁₄, *iawū* 510₃, *praftū* 498₁₆). Baritoninių formų galūnėse taip pat visur rašoma *u*, pvz., a. sg. *funu* 8₁₉ ‘sūnų’.

Su senoviniu šakniniu *i* rasta 17 žodžio *pažinti* pavyzdžių. Iš jų 11 parašyta su *in*, 4 su *i* ir 1 su *y*, pvz., 3. praes. *paβinft* 84₆, *Paβift* 65₁₆, *Paβyft* 62₁₇ ‘pažįsta’. Neabsoliutinėje įvardžiuotinių formų galūnėje randame parašyta *in* (rečiau) ir *i* (dažniau), pvz., n. sg. m. *Wiffagalinfis* 144₄ ir *Wiffagalifis* 101₁₂ ‘visagalintysis’.

¹⁷ Šioje pozicijoje ir raidžių junginio *an*, *en* balsė neretai turi „skersinę šakelę“ (pvz., *raķa* 466₄, *dangus* 201₇, *bragus* 56₁₂, *Pęņktas* 19₇ ‘penktas’, 2. sg. praes. *nodęngij* 78₁ ‘nudengi’), taigi tarta su nazalizacija.

¹⁸ Plg. rašymą *wando* 24₅ ‘vandu’, 3. praes. *raņd* 30₁₄ ‘randa’, a. pl. m. *fančius* 58₁₄ ‘esančius’, f. ne girtaięncziās 37₂₃, n. sg. m. *schwętaffis* 59₁₁, inf. *giwęnti* 18₃. Tokie pavyzdžiai reti.

Absoliutinėje oksitoninių formų galūnėje rasta tik *i*, *y* ir *ij*, pvz., a. sg. m. *ghi* 91₉, *ghy* 35₅ 'ji', *kurij* 40₃ 'kuri'. Šias raides (dažniausiai *i*) randame ir visose baritoninių formų galūnėse.

Kad žodžių kamieno, greičiausiai ir oksitoninių galūnių, *u*, *i* buvo tariami su stiproku nosiniu rezonansu, rodo raidžių *u*, *i* resp. *y* (vietoj *u*, *i*, kurių spaustuvė neturėjo) vartojimas ten, kur turėtų būti *un*, *in* (paprastai prieš *k*, *g*), pvz., adv. *fukiei* 65₇ 'sunkiai', *likfmai* 10₈ 'linksmi', a. pl. *ikstus* 516₁₃ 'inkstus', 3. praet. *rika* 51₁₈ 'rinko', adv. *Milafschirdigai* 62₃ 'mielaširdingai', l. sg. praet. *netigieiau* 68₄ 'netingėjau', a. pl. m. *silwartigus* 71₁₄ 'sielvartingus', n. sg. m. *Jfchmintygas* 16₁₇ 'išmintingas', n. pl. m. *filigy* 63₇ 'sylingi, stiprūs'.

Baritoninėse galūnėse *u*, *i*, kaip ir dabar žemaičių tarmėje, buvo tariami trumpi ir be jokio nosinio elemento.

Atskirai reikia aptarti prielinksni bei priešdėlį *i*. Vietoj dabartinio prielinksnio *i* Mažvydas vartoja *ingi*, dažniau sutrumpintą variantą *ing* (rašo ir *igi*, *ygi*, *ijng*, *ijg*, *ig*). Kartais šie eina ir priešdėliu, pvz., *ijngi statitas* 31₂₁ 'įstatytas'. Šiaip jau paprastai priešdėlis būna *in-* arba *i-* (*j-*, *y-*, *ij-*, *iji-*), pvz., inf. *ineiti* 97₅ 'įeiti', *istumti* 10₆, 3. praet. *yfstate* 30₁₉ 'įstatė' ir kt. Rašoma *in-* daugiausia prieš balsiu (64% atitinkamų pavyzdžių) arba sprogstamuoju priebalsiu (apie 70% pavyzdžių) prasidedančią šaknį, o raidė *i-* ir jos pakaitalai – prieš šaknį, prasidedančią nesprogstamuoju priebalsiu (apie 66% atitinkamų pavyzdžių). Greičiausiai Mažvydo kalboje būta dviejų priešdėlio variantų: *in-* ir *i-*, kurių vartojimas nebuvo griežtai nusistovėjęs. Pirmasis variantas vyravo prieš balsiu ir sprogstamuoju priebalsiu prasidedančias šaknis, antrasis – prieš prasidedančias nesprogstamuoju priebalsiu. Turbūt, kiek svyravo ir priešdėlio *sq-* vartojimas, plg. Mažvydo naujadarais laikomus žodžius n. pl. *Sqbal fines* 13₁₈ 'priebalsiai' (t. y. *sqbalsinės*), a. sg. *Sqtewoni* 100₁₉ 'įpėdinių' (iš *sqtevonis*), *sqdraugifste* 34₁₄ 'draugovė, draugavimasi' šalia a. sg. *sqndara* 392₂ 'sandarą, santaiką'. Dabar žemaičiai tokio pobūdžio nevienodumus yra išlyginę, įsivedę vieną kurį variantą.

Greičiausiai Mažvydas turėjo dvejopus dar būsimąjo laiko formų variantus *gyvens*, *pramins* ir *gyves*, *pramiš* tipų. Antrąjį tipą rodo tokie pavyzdžiai, kaip 2. sg. *gijwēfi* 399₈ (eilutės gale ir sudaro rimą su 2. sg. *fudifi* 'sūdysi, t. y. teisi'), *pramišfi* 165₁₀ (rimas su 2. sg. *pagimdfi* 'pagimdysi'). Dabar žemaičiai ir šį dvejopumą yra panaikinę, vartoja formas su *en*, *in*, tik rytinėje ploto pusėje daug kur įsigalėjo *e*, *i* (denazalizuotų) variantai¹⁹.

4. Mažvydo raštuose dažnai žemaitiškai trumpinamos galūnės, pvz., n. sg. *Diews* 10₃, *Gals* 39₁₆, *kraus* 134₃ 'kraujas', *naus* 224₁₀ 'naujas', *wies* 433₁₆ 'vėjas', *makitos* 16₁₇ 'mokytojas', *sutwertos* 345₄ 'sutverėjas' (iš *sutvartojas*), *apgintas* 60₅ 'apgynėjas' (iš *apgintojas*), *ifschgielbetas* 75₆ 'išgelbėtojas', n. -a. neutr. *gier* 32₄ 'gėra', *pikt* 32₆ 'pikta', *wis* 51₁₇ 'visa', *surijfcht* 28₂₁ 'surišta', 3. praes. *dirb* 31₁₀ 'dirba', *gin* 51₁₂ 'gina', *atleid* 60₃ 'atleidžia', *filuarta* 28₂₋₃ 'sielvartauja', *tik* 27₁₅ 'tiki', *tur* 30₅ 'turi', *mil* 32₂₂ 'myli', *nor* 28₆ 'nori' ir daug kitų.

¹⁹ Sunkiau nustatyti, ar *e*, *i* Mažvydo laikais būdavo įsivedami į kitas bendraties kamieno formas. Tokie pavyzdžiai, kaip 2. sg. imper. *Likfmik* 50₁₀, pl. *garbikiem* 48₁₄, gali būti tik skirtingos rašybos atvejai su *-ik*, *-ikiem* vietoj *-ink*, *-inkiem*. Dvejopumo gali nerodyti ir inf. *prapulđinty* 9₂₂|| *pařkandit* 104₅, plg. eilutės gale esančią bendratį *makinti* 11₁₈, sudarančią rimą su *makiti*. Dar plg. kastodą *Ragykiēt* 11₂₆ ir tolimesnio puslapio pirmąjį žodį *Ragynkiēt*. Tačiau 2. sg. imper. *geřfik* 242₇ rimuojama su *ganik* 'ganyk', *neřfmutiki* 416₁ – su 2. sg. praes. *tijki* 'tiki'.

5. Vartojamos žemaitiškos *i* resp. (*i*)*ja* kamienų daiktavardžių vienaskaitos vietininko formos, pvz.: a) *nakteie* 26₃, *naktie* 424₁₅ 'naktyje', *peteie* 169₁₆ 'petyje', *smerteie* 137₅ 'mirtyje' (iš *smertis*), *schirdieie* 524₅, *schirdie* 34₂₀ 'širdyje', *vgnie* 133₁₁ 'ugnyje', *Wieschpateie* 114₆₋₇ 'viešpatyje'; b) *karfchtie* 319₁₃ 'karštyje', *keleije* 467₄, *kielie* 422₁₆ 'kelyje', *ischganitoieghi* 488₇ 'išganytojuje', *kraueie* 143₃ 'kraujuje', *Miesteleije* 205₃ 'miestelyje', *hukie* 386₅ 'ūkyje', *βadegi* 31₁₀ 'žodyje'; c) *maneije* 478₁₅ 'manyje', *taweie* 519₁₇ 'tavyje'. Iš viso 55 pavyzdžiai. Pažymėtina, kad Mažvydas šalia sutrumpintų vartoja ir pilnąsias formas, kurių dabar žemaičiai jau nebeturi.

6. Turimi žemaitiško tipo (*i*)*a*, (*i*)*ja* ir *i* kamienų daugiskaitos vietininkai, pvz.: a) *Darbufu* 319₁₃ 'darbuose', *kaulufu* 468₁₀ 'kauluose', *Kelufu* 524₁ 'keliuose', *Metufu* 79₂₂ 'metuose', *namufa* 120₁₀₋₁₁ 'namuose', *βodzufu* 538₁₀ 'žodžiuose' (daug pavyzdžių); b) *debefefu* 293₁ 'debesyse', *raschkaschefu* 38₁₆₋₁₇ 'gašlumuose, geiduliuose' (n. sg. *raškašis*). Dabar žemaičiai turi sutrumpintas formas arba (rečiau) su pabaiga *-e*.

7. Žemaitiškos įvardžiuotinių būdvardžių bei dalyvių vyriškosios giminės daugiskaitos galininko formos, pvz., *bagotufius* 489₈ 'turtinguosius', *apkaltufius* 136₁₈ 'apkaltuosius', *ghriefschnufus* 556₁ 'nuodėminguosius' (iš *griešnas*), *teifufius* 516₁₅ 'teisiuosius' (14 pavyzdžių).

8. Aukščiausiojo laipsnio būdvardžių vienaskaitos vardininkas turi galūnę *-is*, pvz., *Milaufis* 221₈₋₉ 'mieliausias', *Saldžaufis* 221₈ 'saldžiausias' (daug pavyzdžių).

9. Įvardinio kamieno *ana-* (f. *anā-*) formos turi trečiojo asmens įvardžio reikšmę, pvz., *ans muffu tewu staia* 68₇ 'jis mūsų tėvu tapo', *rankas sawa vschdeia ant iu bei βegnoia anus* 97₆₋₈ '... palaimino juos', *Leifket Bernelus maneipi eiti ir nedraufket anu* 96₁₄₋₁₆ '... nedrauskite jų'.

10. Vartojama žemaitiška gimininių įvardžių ir būdvardžių bei veikiamųjų dalyvių vyriškosios giminės dat. pl. galūnę *-im(u)s* '-iems', pvz.: a) *gimus* 37₆, *ghims* 431₁₀ 'jiems', *kurims* 465₁₂ 'kuriems', *tims* 28₁ 'tiems', *wifimus* 25₄, *wifims* 65₁₁ 'višiams'; b) *kaltimus* 23₁₄ 'kaltiems', *fweikims* 375₃ 'sveikiems', *wiresnimus* 32₁₂ 'vyresniems', *darantimus* 32₂ 'darantiems' (34 pavyzdžiai).

11. Žemaitiškos gimininių įvardžių vyriškosios giminės acc. pl. (*anūs* 'anuos, juos' tipo) formos, pvz., *anus* 35₁₂ 'anuos', *ius* 63₂₂ 'juos', *Kurius* 79₈ 'kuriuos', *tus* 8₁₈ 'tuos' (daug pavyzdžių). Aukštaitiškų atitikmenų ankstesniuose raštuose visai nėra.

12. Žemaitiški negimininių įvardžių vienaskaitos galininkai, pvz., *mani* 8₄ 'manė', *Tawi* 573₁₁ 'tave', *sawi* 33₁₃ 'save' (keiliolika pavyzdžių).

13. Žemaitiška 2. sg. refl. galūnę *-isi* resp. *-ise*: 2. sg. fut. *turiefijfi* 424₇ 'turėšies', *dabofife* 477₆ 'dabosies, saugosies', *neprifiwerfifij* 516₁₈ 'neprisiversi' (pateikta visi rasti pavyzdžiai).

14. Pasitaiko žemaitiškos veiksmažodžių 1. pl. formos su *-ma*, refl. *-mos* (*-mosi*, *-mose*): *effma* 533₃ 'esame', *liauiemas* 63₂₂ 'liaujamės', imper. *Melškemosi* 101₁₀ 'melskimės', cond. *daukfintumbimose* 377₁₋₂ 'daugintumėmės' (11 pavyzdžių).

15. Žemaitiška veiksmažodžio *duoti* būtojo laiko forma *devė* 'davė': *dewe* 11₁₀, 26_{6, 14}, *iβdewe* 33₁₃ 'išdavė' (pateikti visi pavyzdžiai).

16. Liepiamosios nuosakos formos turi formantą *-kia-* (*-ke-*), pvz.: 1. pl. *bukem* 91₁ 'būkime', *garbikiem* 48₁₄ 'garbinkime', *Melškemosi* 125₁₃ 'melskimės',

2. pl. *bukiet* 34₃ 'būkite', *dariket* 142₂ 'darykite', *biakietefe* 12₆ 'bijokitės' (labai daug pavyzdžių).

17. Priešdėlis *ati-* dažnai neturi *i* prieš šaknį su *d-*, *t-*, pvz., 1. sg. praet. *atdawiau* 515₇ 'atidaviau', n. sg. m. *atdodaqfis* 32₈ 'atiduodantysis', 1. sg. fut. *atdekawofiu* 185₁₈ 'atsidėkosiu'; 3. praet. *Attreme* 62₁₂ 'atitrėmė, ištrėmė', *attiefe* 542₂ 'atitiesė, ištiesė', 2. sg. imper. *attolink* 562₁₃₋₁₄ 'atitokink'. Plg. i. sg. *Apnafriu* 467₉ 'apinasriu'.

18. Vartojami žemaičiams būdingi žodžiai, pvz., *beñgti* 'baigti' (*pabengti* 495₆, 3. permis. refl. *Tepabengiesij* 516₁₀ 'tepasibaigie', n. sg. m. *Pabenges* 114₁ 'pabaigęs'), *pabangà* 'pabaiga' (g. sg. *pabangas* 117₁₀), *pabengimas* 'pabaigimas' (g. sg. *pabengima* 495₁₄₋₁₅), *drūktýbė* 'drūtybė, tvirtumas' (a. sg. *druktibe* 53₅), *girtūklė* 'girtuoklis' (*girtukle* 29₁₄, n. pl. *girtukles* 30₅), *gélžinas* 'geležinis' (loc. sg. f. *gielbinoie* 506₁₇), *lytùs* 'lietus' (g. sg. *Litaus* 241₁₁, a. sg. *litu* 580₅), *lopišỹs* ar *lópišis* 'lopšys' (dimin. *lopišchelis* 186₇), *mýlas* 'mielas' (*mijlas* 432₄, *milafis* 39₁₈ 'mielasis', f. *mijla* 34₂₂, adv. *milei* 413₉ 'mielai'), *motriškė* 'moteriškė' (*motrifschkie* 436₁₅, g. sg. *matrifschkies* 34₅, g. pl. *matrifschkiu* 37₁₈, d. pl. *motrifschkems* 558₇), *mótriškas* 'moteriškas' (*sutwerimui matrifschkam* 33₆, a. sg. f. *Motrifschka* 118₁₁), *pryš* 'prieš' (*prifsch* 31₂₂, *prifschtariti* 470₁₂ 'prieštarauti'), *sýlvartas* 'sielvartas' (g. sg. *silwarta* 50₁, i. sg. *silwartu* 76₁₇, loc. pl. *sijlwartufu* 48₆), *sylvartáuti* 'sielvartauti' (1. sg. praes. *nefilwartauiu* 65₉, 1. pl. imper. *nefilwartaukiem* 413₂), *tūjaũs* 'tuojau' (*Tuyaus* 217₁₋₂, *Tuijaus* 277₁₇).

Žemaitiškas ypatybes randame tiek paties Mažvydo verstame tekste, tiek gautame iš kitų vertėjų, net kilusių iš Rytų Lietuvos. Antai rytų aukštaičio Jurgio Zablockio (Zablotijaus, Zablocijaus) verstose giesmėse skaitome d. sg. f. *gieidentei* 57₁₀ 'geidžiančiai', a. pl. f. *gieidenczias* 54₂₀ 'geidžiančias', adv. *didei* 58₅ 'didžiai', g. sg. *thiewa* 59₈ 'tėvo', 2. sg. imper. *turiek* 59₆ 'turėk', praep. *Diel* 54₁₅ 'dėl', n. sg. *kraus* 56₁₂ 'kraujas', 3. praes. *apgin* 56₂₃ 'apgina', loc. pl. *wargufu* 54₂₂ 'varguose', d. pl. m. *tims* 58₁ 'tiems', *Turintims* 58₂ 'turintiems', a. pl. m. *Tus* 58₁₆ 'tuos', *Kurius* 58₁₈ 'kuriuos', f. *Matrifchkias* 57₁₉ 'moteriškes', praep. *prifsch* 56₈ 'prieš' ir daug kitų žemaitiškų. Tokių pavyzdžių gausu rytų aukštaičių Stanislovo Rapolionio (Rapolgelonio), Aleksandro Rodūnionio (Roduinionio, Rodūnio), vakarų aukštaičio Baltramiejaus Vilento ir kitų ne žemaičių Mažvydo padėjėjų verstose giesmėse. Taigi Mažvydas jų išverstas giesmes perrašė savo kalba, žemaitiška²⁰. Tuo būdu jų kalba iš esmės nesiskiria nuo tos, kuria parašytos paties Mažvydo verstos giesmės. Joje atsispindi ir kitos Mažvydui būdingos kalbinės ypatybės, apie kurias bus kalbama vėliau. Išliko tik sporadiškai vienas kitas pačių vertėjų gimtosios šnektos reliktas (tai dar bus aptarta).

Žemaičius pagal bendrinės kalbos dvibalsių *uo*, *ie* nevienodą atliepimą dabar skirstome į tris patarmes: 1) šiaurės (*ou*, *ei*), 2) pietų (*u*, *i*) ir 3) vakarų (*o*, *e*). Kaip rodo visų Mažvydo raštų kalbos analizė, jis turėjo būti kilęs iš antrosios, t. y. pietų („dūnininkų“) patarmės. Tai matyti iš šių pavyzdžių:

²⁰ Giesmių eilėdaros, ypač eilučių pabaigos kalbinė analizė rodo, kad Mažvydas ne šiaip sau žemaitiškai perrašė kitų verstą giesmių tekstą, bet jį iš esmės perdirbo, naujai sueiliavo. Pvz., pakeitus J. Zablockio verstos litanijos (p. 54–59) eilučių galus rytų aukštaičių tarmės atitikmenimis, rimai daug kur būtų sugadinti, tik retais atvejais (plg. Mažvydo rimavimą a. sg. *schwenta* 55₂₃ 'šventą': 3. cond. *daritu* 'darytų' ir rytų aukštaitišką atitikmenį *šventų: darytų*) jie pagerėtų. Gal todėl Mažvydas ir pažymėjo, jog litanija esanti „nauiejį suguldita“.

a) loc. sg. *dubeghe*²¹ 522₄ 'duobėje', 1. sg. praes. *dumi* 448₇ 'duodu', 3. praes. *dufti* 191₁₁, *Duft* 200₉ 'duoda', 2. sg. imper. *dudi* 105₁₁, *duk* 88₂ 'duok', pl. *dukem* 92₁₄ 'duokime', n. sg. m. *Dudams* 131₁ 'duodamas', 3. praet. *apijuke* 443₃ 'apjuokė', n. sg. m. *nudingas* 98₂₀ 'nuodingas', i. pl. *numomis* 389₅₋₆ 'nuomomis, palūkanomis', 1. sg. praet. *inpulau* 356₆ 'ipuoliau', 3. praet. *pule* 395₂ 'puolė', *ijpule* 517₁₀ 'ipuolė', n. sg. m. *prapules* 192₇, 256₉ 'prapuolęs', pl. *prapule* 199₁₀, 520₂₋₃ 'prapuolę'; g. sg. m. *neifschmeruta* 85₁, 547₂ 'neišmatuoto' (inf. *neišmieruoti*), n. sg. f. *nerupefczudama* 342₉ 'nesirūpindama' (inf. *nerūpesčiuoti*), 2. sg. fut. *apwainikufy* 518₁₈ 'apvainikuosi', 2. pl. imper. *plaskukite* 300₂ 'plokite, pliauškekite rankomis' (inf. *plaskuoti*); a. pl. f. *Lituwifskas* 501₁₃ 'lietuviškas'; b) n. sg. *menu* 176₁₃, 201₈, 531₁₆ 'menuo', *piemu* 180₁, 342₁₆ 'piemuo', *wandu* 131₇ 'vanduo', *βmu* 334₆ 'žmogus' (t. y. *žmuo*), i. sg. m. *tu* 12₁₀, 77₁₂, 103₉, 325₈ 'tuo', *iu* 71₂₂, 368₁₃ 'juo', *kuriu* 29₁₉, 299₂, 335₁₁, 479₁₅, 526₈ 'kuriuo' (ir dabar pietų žemaičiai taria su *-u* = aukštaičių *-uo*), *schittu* 35₁, *Schittugi* 103₁₂ 'šitugi' (tas įvardis Mažvydo tarmėje buvo oksitonas, taigi *šituō* > *šitū*) ir *artimuiju* 528₆ 'artimuoju', *branguiju* 87₃, 549₃ 'branguoju', *Ponskuuiu* 21₁₂ 'ponskuoju', *sekanczuiu* 114₃ 'sekančiuoju', 1. sg. praes. refl. *Dziaugiuse* 519₁₆ 'džiaugiuosi', fut. *kielfiuse* 528₁₈ 'kelsiuosi'; n. pl. m. *kuri* 31₂₃, *kurij* 28₉ 'kurie' ir *gierighi* 467₁₇ 'gerieji', *grefchnigi* 67₃ 'nuodemingieji' (n. sg. *griešnas* 'nuodėmingas'), *SEnigi* 37₁₃ 'senieji', *teifighi* 467₁₆, 528₃ 'teisieji', *Padotygy* 32₁₁ 'paduotieji, t. y. pavaldiniai', g. sg. *czieftis* 31₉, 113₁₃, 493₈ 'čėsties, garbės' (paskutinis pavyzdys iš giesmės, yra eilutės gale ir sudaro rimą su n. sg. m. *wienaffis*), *kožonis* 497₁ 'kozonies, pamokslo', *macis* 101₂, 217₁₃, 268₄, *macijs* 397₅ 'macies, jėgos', *menefis* 81₁₇, 92₁₇₋₁₈ 'mėnesies, mėnesio', *momenijs* 517₁₂ 'momenies, momens', *materis* 19₁₀, 20₄, 29₁₂, 584₁₃, *mateis* (vietoj *materis*) 30₁₁ 'moteries, moters, žmonos', *naktis* 441₁₀ 'naktiės' (kirčiuota galūnė, taigi *-is* negali būti vietoj žemaičių *-es!*), *smertis* 55₈, 11 (sudaro rimą su n. sg. *wieschpatijs*, t. y. *viešpatis* 'viešpats'), 57₂₄, 86₃, 90₁₀, 91₃, 98₆₋₇, 130₃, 226₆, 227₉, 230₂, 232₃, 244₇, 247₂, 259₇, 262₈, 17, 265₁₈, 272₆₋₇, 273₂, 275₆, 282₆, 290₁₅, 296₇, 16, 321₉, 521₁₆, 534₂, 543₁₇₋₁₈, 548₄, 554₁, 11, 555₁₆, 565₄, 569₈, 11 (rimas su n. sg. *wieschpatis*), 572₆ 'smerties, mirties', *Swietaftis* 380₈ 'svietasties, t. y. sakramento', *schirdis* 199₅ 'širdiės' (kirčiuota galūnė!), *vgnis* 55₅, 91₂, 282₆, 296₁₆, 414₁₉, 566₆, 569₄, 592₂ 'ugnies'. Greičiausiai ir Mažvydo naudininkai *Schirdij* 79₂, *Schirdiy* 482₁₂ 'širdžiai', *wieschpatiy* 466₁₀₋₁₁, 475₁₃, 477₁₆, 492₂ 'viešpačiui', *mani* 448₉ 'man', *taui* 35₂₅, *tawi* 447₁₂ 'tau' yra žemaitiškos *širdie*, *viešpatie*, *manie* (dabar *munie*), *tavie* tipo formos.

Dabar žemaičiai, stengdamiesi kalbėti bendrine kalba, palyginti nesunkiai tarmės garsus *ou* / *u* / *o* resp. *ei* / *i* / *e* keičia bendrinės kalbos atitikmenimis *uo*, *ie*, nes šie jų tarmei nėra svetimi, juos turi vietoj bendrinės kalbos *o*, *e*, pvz., *kūoje* 'koja', *dietę* 'dėti'. Tik pietų žemaičiams būna nelengva suvaikyti, kur jų tarmės *u*, *i* yra vietoj aukštaičių *uo*, *ie* ir kur sutampa su šių *u*, *i*. Stengdamiesi kalbėti aukštaitiškai, jie neretai persistengia, prikuria nesamų aukštaitiškų formų su *uo*, *ie* (hipernormalizmu), pvz., **siuols* 'siūlas', **žied* 'žydi' ir pan. Mažvydas, taikydamsis prie ano meto Prūsijos kunigaikštijoje gyvenusių lietuvių aukštaičių, taip pat

²¹ Vietoj bendrinės kalbos *uo* randame pavyzdžių su *u* ne tik vėlesniuose raštucse, kur Mažvydas dvibalsį *uo* žymėjo *ū* raide, bet ir ankstesniuose (katekizme, giesmėje šv. Ambraziejaus), kada raidės *ū* jis dar visai nevartojo ir dėl to *u* negalėjo atsirasti dėl prastai atspaustos grafemos *ū* (su nutrupėjusiu diakritiku).

nesunkiai vietoj tarmės *u*, *i* įsivedė *uo*, *ie*, bet čia susidūrė su tais pačiais sunkumais, kaip ir dabartiniai pietų žemaičiai: jis prikūrė daug tos pačios rūšies hipernormalizmu, pvz.: inf. *būti* 237₁₃, 350₃, 413₃, 499₁₆, 501₁, 511₅, 518₁₆, 550₃ 'būti', 2. sg. fut. *būfi* 473₁₈ 'būsi', 3. fut. *būs* 335_{1,8}, 476₁₃, 505_{3, 7}, 509₇, 529₁ 'bus' (plg. žem. *bū's*), 2. sg. imp. *būki* 346₆, 449_{4-5, 8}, 463₃, 553_{9, 11}, 578₅, *būk* 251₁₆, 313₁₃, 323₅, 342₁₈, 343₁, 345_{16, 17}, 346₁, 350₁₃, 355_{6, 8, 9}, 359₁₉, 360₃, 372_{5, 6}, 383₁₄, 388₁₉, 402₄, 410₁₄, 415₁, 425_{9, 11}, 434₁₀, 445_{6, 7}, 449_{12, 15}, 453₁₃, 455₁, 457₁₅, 459₈, 461_{2, 12}, 465₆, 471₁₈, 476₁₄, 480₁₇, 483₁₃, 489₁₃, 490₉, 494₁₃, 495₁₇ (2 ×), 18, 19, 497₁₅, 500₁₆, 503₂, 505₁₄, 507₇, 508₁₅, 510₇, 512₁₂, 514₈, 517₁₆, 523₃, 527₁₄, 540₁₅, 544₁, 580_{7, 8, 9, 11, 12}, 587₃ 'būk', *nebūk* 389₉ 'nebūk', 2 pl. *Nebūket* 467₇ 'nebūkite', i. sg. *kuriu būdu* 526₈ 'kuriuo būdu', *pajunktūiu būdu* 498₂₋₃ 'įprastiniu būdu', g. sg. *būklifstas* 349₆ 'būklystės, t. y. klastos, vyliaus', 2. pl. imper. *dūk finketiefe* 467₁₆ 'dūksinkitės, t. y. vilkitės, pasitikėkite', n. pl. *dūmai* 472₉ 'dūmai', 3. praes. *dūmo* 505₁₇, 561₁₄, *dūmoya* 370₅ 'dūmoja, t. y. galvoja' (slavizmas), 1. sg. praet. *dūmoiau* 470₁₆ 'galvojau', 3. fut. *dūmos* 505₂ 'galvės', a. sg. *dūma* 335₁₀ 'dūmą, t. y. mintį, sumanyką, mąstymą', n. pl. *dūmas* 512₃ 'sumanymai', a. pl. *Dūmas* 493₆ 'mintis, sumanymus', i. pl. *dūmagimais* 522₁₀ 'mąstymais', loc. pl. *sudūmafū* 523₁₆ 'sumanymuose', all. pl. *mūsump* 312₅ 'pas mus' (iš *mūsump*), 3. praes. *pūliu* 468₁₆ 'pūliuoja' (formos pabaiga *-iu* žemaitiška vietoj aukštaičių *-uoja*), praet. *Nūstūme* 489₅ 'nustūmė', g. pl. *tūkstancziū* 508₇ 'tūkstaičių'; 3. praet. *pamielawa* 97₅, 122₁₅ 'pamylavo, paglamonėjo', 2. sg. imp. *Sufiemilk* 405₁₋₂ 'susimilk' (sangražos dalelės *-si-* balsį daugelis žemaičių ir dabar taria siaurai kaip ir ilgąjį *i!*), n. sg. *wieras* 386₁₀ 'vyras', 3. praes. *βedi* 73₄, *βiedi* 220₇ 'žydi'²². Tik žemaitis „dūnininkas“ galėjo prigaminti tokių formų. Kitiems žemaičiams ir apskritai kitų tarmių atstovams jos būtų visai neįmanomos.

Savo žemaitiška tarme Mažvydas skyrėsi ne tik nuo Ragainės parapijos, kurios pastoriumi buvo, gyventojų kalbos, bet ir apskritai nuo Prūsijos hercogijos lietuvių, kurių didžioji dauguma kalbėjo vakarų aukštaičių tarme. Pirmuosiuose savo raštuose, ypač katekizme, jis dar palyginti nedaug taikėsi prie šių, nes tuos raštus skyrė ne tik „lietuvinykump“, bet ir „žemaičiump“. Ilgiau pagyvenęs Prūsijos hercogijoje, atitrūkęs nuo Žemaičių ir netekęs vilties savo tėviškę padaryti protestantišką, Mažvydas visą dėmesį sukonzentravo į Prūsijos hercogijos lietuvių religinį (protestantišką) švietimą²³. Žemaitiška tarmė čia jam gerokai kliudė ir jis juo toliau, juo labiau stengėsi savo raštų kalbą derinti prie vietinės aukštaičių tarmės, vengė savo gimtosios tarmės ypatybių. Tai jam neblogo sekėsi, didelių sunkumų sudarė tik rašmenų *ū*, *ie(e)* ir *u*, *i* vartojimas. Šiuo atveju ilgai jis visai susipainiojo, pasimetė. Vėlesniuose raštuose sporadiškai randame parašytą *ū* net vietoj trumpojo (po kirčiu pailgėjusio?) *u*, pvz., g. sg. *dūgna* 562₁₂ 'dugno', 1. pl. praet. *tūrim* 576₁₀ 'turime'

²² Galimas dalykas, kad ir dažną priešdėlių *nu-*, *pri-* keitimą *nuo-*, *prie-* (pvz., *nomirti* 53₁₆, *nūmirti* 237₁₀ 'numirti', *pregimti* 79₁, *prieimti* 100₁₆ 'priimti') stimuliuo kalbos aukštaitinimo pastangos (juk pietų žemaičiai vietoj *nu-*, *pri-* turi *nū-*, *prī-*), nors tokie priešdėliai nesvetimi ir kitiems seniesiems autoriams, tik Mažvydas juos nepalyginamai dažniau vartoja. Dar plg. skolinių *prigada* 'pavojus, reikalas', *prisiega* 'priesaika' vertimą *priegada*, *priesiega*, pvz., g. sg. *priegadas* 118₅, a. sg. *Priefega* 542₁₄. Galima būtų įtarti, kad net įvardžiutinių būdvardžių g. pl. formų pabaiga *-uojų* (pvz., *mieloiu* 62₁₄ 'mielųjų') šalia *-ujų* (pvz., *piktuiū* 56₉) bus atsiradusi dėl aukštaitinimo pastangų, plg. rašymą g. pl. *teifuiū* 505₁₂ 'teisiųjų', a. sg. *kriβū* 570₁₅ 'kryžių'.

²³ Tai aiškiai matyti iš M. Ročkos paskelbtų Mažvydo laiškų hercogui Albrechtui, žr. Martynas Mažvydas. Pirmoji lietuviška knyga. V., 1974, p. 245–334.

(ir 3. as. *tūr* 386₁₀ 'turi'), d. pl. *mūms* 237₁₀ 'mums' (prieš tautosilabinį *m* žemaičiaiaria siaurą *u*, kaip ir senovinį ilgąjį *ū*), a. pl. *mūs* 224₆ 'mus' (žemaičiaiaria *u* siaurą)²⁴, all. pl. *schweßump* 533₁₂ 'prie šviežių' (t. y. *šviežiump* – žemaičiai tvirtagalės priegaidės spūdi koncentruoja ant pirmojo dėmens)²⁵. Kartą parašė raidę *i* skolinėje *neprietelis* 'priešas' (a. sg. *Nepritelis* 411₄), kur tiek aukštaičiai, tiek žemaičiaiaria *ie*. Dar plg. 2. pl. imper. formą *Rassfuket* 171₁₇ 'rasokite'²⁶.

Mažvydas čia nesudaro jokios išimties. Ir kiti žemaičiai „dūnininkai“ savo raštuose yra ne mažiau už jį pripainioję *ū*, *ī* ir *uo*, *ie*, prikūrę to paties galo hipernormalizmą, pvz., XVI a. pabaigoje Simonas Vaišnoras²⁷, XIX a. pradžioje Laurynas Ivinskis²⁸ ir kt.²⁹

Dvibalsio *uo* Mažvydo gimtojoje šnektoje anuomet greičiausiai visai nebuvo. Vietoj dabartinės bendrinės kalbos *o* toji šnekta tebeturėjo *ā* su tam tikru *o* atspalviu (*ā*'), žodžio kamiene silpnu, bet kirčiuotoje atviroje galūnėje gana stipriu³⁰ (gal būt tarė *o*'). Pastarojoje pozicijoje Mažvydas neretai rašė *o* raidę. Tą pačią raidę jis vartojo ir dvibalsiui *uo* pažymėti, aukštaitindamas savo raštų kalbą. Vėliau, stengdamasis dar labiau priartėti prie aukštaičių, pradėjo aukštaičių balsį *o* rašte skirti nuo dvibalsio *uo*: pastarajam žymėti įsivedė (pirmą kartą Formoje krikštymo) specialią grafemą *ū*, nors kartais parašydavo ir senoviškai, su *o* raide.

Dvibalsį *ie* (gal būt, ne tokį ryškų, t. y. *i̇e*) Mažvydo gimtoji šnekta turėjo vietoj aukštaičių *ē*³¹. Rašte Mažvydas jį iš pradžių žymėjo *e* raide, nors kartais parašydavo ir *ie*. Taip iš pradžių elgėsi ir su aukštaičių dvibalsiu *ie*. Tuo galima įsitikinti iš žodžių (daugiausia skolinių), kurių šaknyse ne tik aukštaičiai, bet ir visi žemaičiai išlaiko sveiką dvibalsį *ie*, pvz., *niekas*, *griekas* 'nuodėmė' ir kt. Mažvydas tokius žodžius katekizme visais atvejais (pvz., rašydamas *Ciesorius*, *griekas*, *griešnas*, *niekas*, *niekada*, *svietas*, *svietastis* 'testamentas', *viernas*) arba dažniausiai (*viera*, *viežlybas*, *prietelius* ...) rašė su *e* raide (visuose pavyzdžiuose *e* : *ie* parašymų santykis lygus 92 : 7). Vėliau besistengdamas savo kalbą labiau suaukštaitinti, Mažvydas ilgainiui ėmė grafemas *e* ir *ie* kiek griežčiau skirti: pirmąją labiau stengėsi žymėti aukštaičių tarmės balsį (*e*, *ē*), antrąją – dvibalsį (t. y. *ie*), nors kartais aukštaitišką balsio *ē* tartį painiodavo su žemaitiškąja (dvibalsiu *ie*).

²⁴ Kartą randame parašytą *Tū* 565₂ 'tu' (iš *tū* ar apsirikimas?). Plg. S. M. Slavočinskio 1646 m. giesmyno *tq* II 104₁₂ 'tu' (raidė *q* šiame giesmyne neretai būna vietoj *u*, galbūt, ir denazalizuoto)

²⁵ Čia tur būt reikėtų priskirti ir dažną žodelio *tiktai* (dalis žemaičių *tik* taria su siauru *i*!) keitimą variantu *tiectai* (net 93% visų pavyzdžių), turimu ir kitų senųjų autorių.

²⁶ Gal iš tarmės nežinomą veiksmą *rasoti* – tėra tik šis vienintelis pavyzdys – Mažvydas pavartojo su žemaitiškai ištarta priesaga *-uoti* arba balsį *ū* painiojo su netaisyklingai išmoktu aukštaičiu tarmės *o*, gal būt, jo tartu "o"?

²⁷ Šis 1600 m. „Žemčiūgoje teologiškoje“ rašo, pvz., n. sg. *Sūnus* 66a₈ 'sūnus', *būdamas* 110b₈ 'būdamas', g. pl. *mūfsu* 163b₂₀ 'mūsų', *tū* 127a₁₂ 'tų', *žmoniū* 162b₂₁ 'žmonių', *wieresniūiu* 158b₁ 'vyresniųjų', *wieriaufiūiu* 117b₁₀ 'vyriausiųjų', net g. sg. *Kūniga* 144b₁₆ 'kunigo', all. sg. *lūdijimop* 10a₁₂ 'prie liudijimo', 3. praet. *žūda* 172b₂₂ 'žudo', *sū* 6a₁₇ 'su', a. pl. *priefiegas* 48a₇, *priefiegas* 61a₁₄ (su *i*!) 'priesaikas' (skolinys *prisiega*).

²⁸ Daug pavyzdžių nurodo K. Būga (Rinktiniai raštai, t. I. V., 1958, p. 360–362).

²⁹ Tokie hipernormalizmai neretai klaidina kalbininkus. Nesileidžiant giliau į jų nagrinėjimą, šiuo tarpu norisi atkreipti dėmesį tik į lingvistinėje literatūroje beįsigalinčias įvardžių formas n. pl. *juos* 'jūs', g. pl. *juosų* 'jūsų', kurios labai įtartinos, nes imtos iš žemaičių „dūnininkų“ raštų.

³⁰ Chr. S. Stang. Die Sprache des litauischen Katechismus..., p. 48–49.

³¹ Ten pat, p. 50–51.

Taigi raidės *o, e* vietoj bendrinės kalbos dvibalsių *uo, ie* tėra Mažvydo rašybos, o ne tarmės dalykas. Laikyti Mažvydą „donininku“ nėra jokio pagrindo.

Į pietų žemaičių („dūnininkų“) plotą mus orientuoja ir kitos Mažvydo raštų kalbos ypatybės (jos bus aptartos vėliau). Tokiam orientavimui pritaria ne vien kalbiniai duomenys. Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštijai priklausiusio žemaičių tarmės ploto šiaurės vakarų dalis, labai nusiaubta du šimtmečius trukusių kovų su Ordinu, ilgą laiką buvo mažai apgyventa. Mažvydo laikais joje dar nebuvo nė vienos bažnyčios! Sunku įsivaizduoti, kad iš čia būtų kilęs Mažvydas.

Toliausiai šiaurės vakaruose bažnyčios tada buvo Sedojė (pastatyta jau Mažvydo laikais) ir Alsėdžiuose (kiek anksčiau). Visos kitos, seniau įkurtos, koncentravosi dabartiniame „dūnininkų“ plote arba prie pat jo, žr. schemą³². Prie bažnyčių anuomet kūrėsi vienuolynai, mokyklos. Tik iš tokių vietų galėjo kilti labiau apšvietęs bei išsimokslinęs žmogus.

Kaip žinoma, Mažvydas į Karaliaučių studijuoti buvo pakviestas paties kunigaikščio Albrechto. Tą kvietimą tyrinėtojai sieja su Albrechto kreipimusi į Žemaičių vietininką Joną Bilevičių (Biliūną)³³, didelį protestantizmo globėją bei propaguotoją. Šis Albrechtui parūpino gabių jaunuolių lietuvių, tinkamų eiti mokslus Karaliaučiuje. Tarp jų buvo ir Mažvydas³⁴. Taigi jo kildinimas iš Prūsų hercogijai priklausiusios teritorijos (čia įėjo ir buv. Klaipėdos kraštas) savaime atpuola. Juk dėl savo paties pavaldinio Albrechtui nebūtų reikėję kreiptis į Žemaičių vietininką! Tai patvirtina ir faktas, jog atvykęs į Karaliaučių Mažvydas nemokėjo vokiškai kalbėti, vartojo Prūsų hercogijos lietuviams nebūdingą tėvavardį *Vaitkūnas*, jog jo pusbrolis Vilentas buvo Prūsų lietuviams apskritai svetimos bajorų kilmės³⁵, jog Mažvydo raštuose bemaž nėra vokiečių kalbos skolinių, bet labai daug polonizmų³⁶, perdėm lenkiškos jo rašybos manieros³⁷, sulenkintos lietuviškų asmenvardžių formos³⁸, žodžiu, Mažvydas elgėsi kaip asmuo, kilęs iš lenkiškos, o ne vokiškos kultūrinės aplinkos.

³² Joje bažnyčios sužymėtos pagal M. Valančiaus „Žemaičių vyskupystėje“ pateikiamus duomenis, žr. M. Valančius. Raštai, t. II. V., 1972, p. 201–224.

³³ K. Jablonskis. Mažvydo gyvenimas ir aplinka. — Kn.: Senoji lietuviška knyga. K., 1947, p. 90; K. Korsakas. Pirmoji lietuviška knyga. — Ten pat, p. 26; V. Biržiška. Aleksandrynas, t. I. Čikaga, 1960, p. 79.

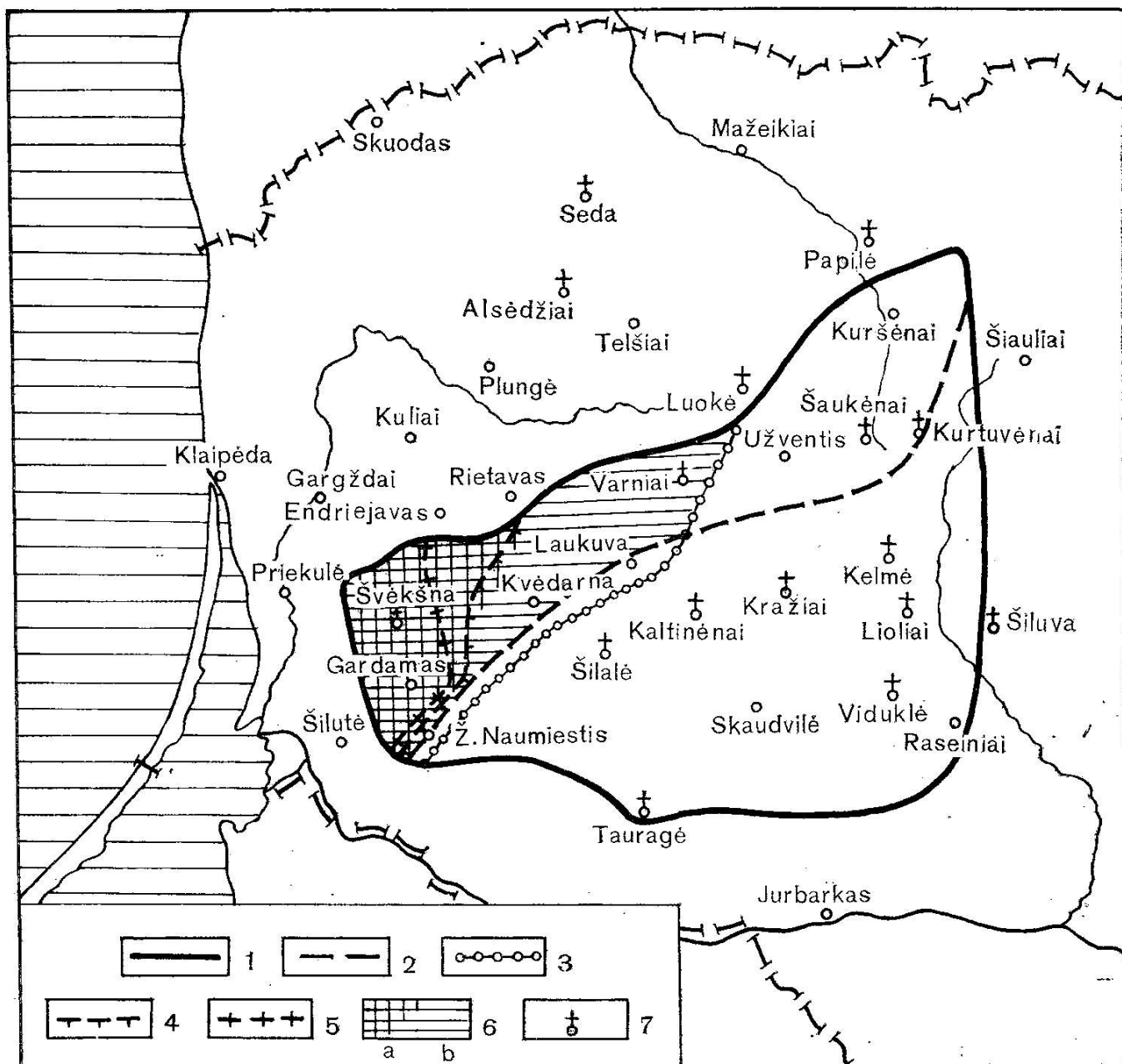
³⁴ K. Jablonskis. Duomenys M. Mažvydo biografijai. — „Literatūra ir kalba“, 1956, t. I, p. 402.

³⁵ Tvirtinimai, kad anuomet Prūsų hercogijoje galėję būti vokiečių kalbos nemokėjusių išsilavinusių lietuvių, kad ir čia būdavo pavartojami tėvavardžiai, kad būta bajorų kilmės žmonių (P. Pakarklis leidinyje „Senoji lietuviška knyga“. K., 1947, p. 115–123; V. Grinaveckis „Kalbotyros“ VI tome, p. 65–71 ir „Mokslo ir gyvenimo“ 1975 m. Nr. 11, p. 35–36, 59) savaime įdomūs, bet iš esmės nieko neįrodo. Jie negali sugriauti akivaizdaus fakto, jog Mažvydas į Karaliaučių atvyko iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos.

³⁶ Ir tokių, kurie rodo Mažvydą kilus iš lenkiškos kultūrinės aplinkos (net ne iš lenkų kalbos verstuose tekstuose, išliko ir į amžiaus pabaigą rašytuose darbuose ir pan.), pvz., *abawem* 32₅ ‘nes’, g. sg. *Hanbos* 592₂ ‘negarbės, šmeižto’, *pahanbitas* 136₁₂ ‘paniekintas, išjuoktas’, *newzdziencznas* 396₁₄ ‘nedėkingas’, 1. sg. praes. *palieczawoiju* 591_{15–16} ‘skiriu’, *passfilepschiti* 562_{14–15} ‘tobulėti’, a. sg. *pewną* 526₂ ‘tikrą’, 3. cond. *streliatu* 526₁₃ ‘šaudytų’, *wed* 528₁₃ ‘juk’, g. pl. *wirfchu* 318_{8–19} ‘eilių, eilėraščių’ ir daug kitų.

³⁷ To meto lenkų rašyba pamėgdžiojo čekų ir vokiečių rašybos manieras ir buvo, apskritai, dar labai netobula, nepaprastai svyravo. Mažvydas gana akylai ja sekė, pvz., vartoja *g* ir *gh* raides jotui žymėti, *fch* — priebalsiui *š* (ir lenkai tada dažnai taip žymėjo) ir t. t.

³⁸ Pvz., g. sg. *Jamonta* 336₁₇, 461₁₇ ‘Jomanto’. Plg. jo paties pavardės (giminės vardo) rašymą *Moffuids* 81₄, *Mosvid* 150₅, a. sg. *Moffuida* 80₈, *Mofwida* 135_{3–4} (su lenkų *o* vietoj *a*).

M. Mažvydo šnektos lokalizavimo schema:

1 – pietų žemaičiai („dūnininkų“ izofona), 2 – loc. sg. galūnės *-e* siaurinimo (*-ę*) riba
 3 – *dėvė* ‘davė’ izoglosa, 4 – instr. sg. *-a*, po minkšto priebalsio *-e*, 5 – d. sg. *tōm* ‘tam’
 d. pl. *daržōms* ‘daržams’, 6 – apytikris plotas, kuriame ieškotina Mažvydo šnektos: *a* – didesnė tikimybė, *b* – mažesnė tikimybė, 7 – miestas ar miestelis, Mažvydo laikais (iki 1547 m.) turėjęs bažnyčią.

Mažvydą į Karaliaučių nusiuntęs Žemaičių vietininkas J. Bilevičius gyveno prie Viduklės (apie 18 km. nuo Raseinių)³⁹, taigi pietų žemaičių tarmės plote. Natūralu, kad jis kunigaikščiui Albrechtui rekomendavo savo krašto gerai pažįstamą žmogų,

³⁹ K. Jablonskis. Mažvydo gyvenimas ir aplinka, p. 90 (2 išnaša); V. Biržiška. Aleksandrynas, t. I, p. 77, 79.

kaimyną, o ne tolimą, iš kitur. Būta anuomet šiame krašte ir žmonių, vadinamų Mažvydais⁴⁰.

Pietų žemaičių tarmės ribas schemoje rodo 1 linija. Šią tarmę dabar raižo įvairios izofonos, iš kurių Mažvydo gimtosios šnekto lokalizavimui svarbia laikytina toji, kuri rodo galūninio trumpojo balsio *-e*, kilusio iš senovinio **-é* (< **én*), siaurimą bei virtimą *-ę*, pvz., loc. sg. *mėškė* 'miške' (iš **miškē*). Iš Mažvydo raštų matyti, jog jo gimtojoje šnektoje mums rūpimas galūninis *-e* jau buvo susiaurėjęs, t. y. tartas *-ę*. Mažvydas jį žymėjo raidėmis *y*, *ij*, *i* (kaip ir tarmėje paplatėjusi senovinė trumpąji *i* ne asimiliacijos pozicijoje; ir dabar pietų žemaičiai abu taria vienodai), pvz., loc. sg. *schimty* 10₁₈ 'šimte', *wyffsamij* 37₆ 'visame', *mesti* 188₁₁ 'mieste' (giesmėje eilutės gale ir sudaro rimą su 3. praes. *esti* 'yra'), *βadegi* 31₁₀ 'žodyje' (iš viso 51 pavyzdys). Dabar loc. sg. galūnę *-e* siaurina ir taria *-ę* pietų žemaičių ploto šiaurės vakarų dalis, prisišliejusi prie šiaurės žemaičių. Schemoje izofoną rodo 2 linija. Taigi Mažvydo gimtoji šnekta ieškotina pietų žemaičių plote į šiaurės vakarus nuo šios linijos. Ypač svarbu tai, kad loc. sg. *-ę* '-e' yra kalbinė naujovė, kuri anksčiau galėjo būti paplitusi ir kiek mažesniame plote, taigi Mažvydo gimtosios šnekto tikrai netenka ieškoti į pietryčius nuo nurodytos linijos.

Veiksmažodžio *duoti* būtasis laikas Mažvydo gimtojoje šnektoje turėjo formą *devė* 'davė' (pavyzdžiai jau buvo pateikti). Schemoje dabartinio šios formos paplitimo ribą pietų žemaičių tarmės plote rodo 3 linija. Į pietryčius nuo jos vartojama *davė*. Taigi Mažvydo gimtoji šnekta ieškotina pietų žemaičių plote į šiaurės vakarus nuo šios linijos. Tokią išvadą patvirtina ir kitos Mažvydo raštų kalbos ypatybės, būtent, įvardžiuotinių būdvardžių a. pl. f. *baltosias* 'baltąsias' (a), tariamosios nuosakos 1. sg. *sukčio* 'sukčiau', refl. *sukčiose* 'sukčiausi' (b) tipo formos, taip pat daiktavardžio *žiebas* 'žaibas' (c) vartojimas vietoj rytinės bei pietinės „dūnininkų“ ploto dalies atitikmenų acc. pl. f. *baltąsias*, 1. sg. *sukčiau*, refl. *sukčiaus(e)*, n. sg. *žai-bas*. Štai pavyzdžiai iš Mažvydo raštų: a) a. pl. f. *senafes* 9₁₅, 37₂₀ 'senąsias', *Ifra-elfskafes* 170₁₂, *Ifraelkofes* 103₈ 'izraeliškasias', *biaurofes* 425₁₅ 'biaurąsias', *pirmofes* 439₁₅₋₁₆ 'pirmąsias', *paiunktosfes* 501₁₃ 'pajunktąsias, įprastąsias', *schwentosfes* 451₁₄ 'šventąsias'; b) 1. sg. cond. *negaleczia* 10₁₈ 'negalėčiau', *nebucz(i)o* 402₇, 479₁₀ 'nebūčiau', *dūczo* 540₅ 'duočiau', *neβmickzo* 530₉ 'neužmikčiau', *l(i)auczias* 67₂, 359₂ 'liaučiausi', *dziaukcziofe* 522₁ 'džiaugčiausi', c) n. pl. *βiebai* 277₁₅ 'žaibai', g. pl. *βebu* 554₉ 'žaibų'.

Pateikti pavyzdžiai rodo, kad Mažvydas turi būti kilęs iš pietų žemaičių tarmės ploto, kuri apjuosia 1, 3 ir 2 linijos. Iš ryškesnių šio ploto kalbos nevienodumų Mažvydo gimtosios šnekto lokalizavimui turi reikšmės du, kurie žemiau nagrinėjami.

Galūninį trumpąjį balsį *a*, kilusį iš senovinio **-á* (< **án*), Mažvydo gimtoji šnekta buvo išlaikiusi nesusiaurintą, pvz., i. sg. f. *ranka* 55₁ 'ranka', *giera* 57₁₇ 'gera', *fu schwenta* 11₅, adv. *kada* 36₂₂, *nekada* 9₆ 'niekada', *Tada* 77₁₁, *wifada* 9₉ (nėra nė vieno pavyzdžio su susiaurintu balsiu!)⁴¹. Tačiau po minkštųjų priebalsių tasai *-a* sutapo su *-e* < **-é* ir buvo susiaurintas bei virtęs *-ę* (Mažvydas rašė *y*, *ij*, *i* raides), pvz., i. sg. f. *stipry* 56₇ 'stipria', *tikra jr stipri wiera* 27₁₅ 'tikru ir stipriu tikėjimu' (t. y. *tikra ir stipria viera*), *kurij* 43₃ 'kuria', *fu czefty* 34₁₈ 'su garbe' (n. sg. *čestis*),

⁴⁰ Juos iš dokumentų surankiojo K. Jablonskis, žr. V. Biržiška. Min. veik., p. 77–78. Gal tai mūsų raštijos pradininko giminaičiai?

⁴¹ Šiaurės žemaičiai šį balsį susiaurino, pvz., i. sg. *rõnkò* 'ranka', adv. *kàdò* 'kada'.

Wifa schyrdy 8₁₇ 'visa širdimi' (t. y. *širdžia*), *Tawęsp schaukiem nafrais ... ir schirdi* 483₉₋₁₀ 'prie tavęs šaukiamės burna ir širdimi' (*schirdi* eilutės gale ir sudaro rimą su 2. sg. cond. *neapleiftumbi* 'neapleistumei'), *giera schirdij* 57₁₇ 'gera širdimi', *Sawa smerti* 569₁₅ 'savo mirtimi' (t. y. *smerčia*). Dabar daugelis pietų žemaičių abiem atvejais, t. y. tiek po kieto, tiek po minkšto priebalsio, išlaiko balsį nesusiaurintą: taria *-a* (po kieto) ir *-e* (ne *-ę*; po minkšto priebalsio), pvz., i. sg. *rānkà* / *rõnkà* 'ranka', *širde* / *šerde* 'širdimi'. Tik ploto, kur ieškotina Mažvydo gimtoji šnekta, pietvakarių dalyje, apie Švėkšną, Gařdamą, tariama kaip Mažvydo šnektoje, taigi i. sg. *rõnkà* 'ranka', bet *šerde* 'širdimi'. Ribą schemeje rodo 4 linija⁴². Mažvydas turėtų būti kilęs iš vietovės į vakarus nuo šios linijos, bet to griežtai tvirtinti negalima, nes dabartinis tarimas *-e* į rytus nuo šios linijos gali būti antrinis vietoj senesnio *-ę*⁴³.

Mažvydo gimtoji šnekta dar tebeturėjo sveikus *an*, *am* (pvz., g. pl. *raņku* 73₅ 'rankų', g. sg. f. *amžinas* 25₁ 'amžinos' ir kt.) vietoj dabar turimų susiaurėjusių (pvz., n. sg. *rõnkà*, *õmžens* ...). Šis pakitimas nėra senas, nes bemaž visi žemaičiai išlaiko nesusiaurėjusį antrinės kilmės *am*, atsiradusį galūnėje, sutrumpėjus naudininko formoms, pvz., d. sg. *tām* 'tam', *baltām* 'baltam', *daržāms* 'daržams'. Išimtį sudaro tik nedidelė šnekta, esanti mums rūpimo ploto vakarų kampe, kur tariama d. sg. *tõm*, *baltõm*, d. pl. *daržõms*. Schemeje šią šnekta nuo likusio ploto skiria 5 linija. Į vakarus nuo jos *an*, *am* turėjo susiaurėti vėliau, negu bet kur kitur žemaičių tarmės plote, taigi didesnė tikimybė, kad Mažvydas bus kilęs būtent, iš šių vietų.

Iš visų to, kas pasakyta, matyti, jog Mažvydo šnekta labiau ieškotina vakarinėje, negu rytinėje nurodyto galimo ploto dalyje. Schemeje pirmoji (labiau patikima) ploto dalis padengta dvigubais – vertikaliais ir horizontaliais – brūkšniais, o antroji (mažiau patikima) – tik horizontaliais.

(Bus daugiau)

⁴² Toliau šiaurėje ji beveik sutampa su pietų ir šiaurės žemaičių (*dūna*||*dõuna*) siena, tik ties Luõke nuo šios atsiskiria ir pasuka tiesiai į šiaurę.

⁴³ Plg. būdinį *něštę* 'nešte' šalia i. sg. *šerde* (paplatėjimą galima būtų aiškinti formų su ta pačia galūne po kietųjų priebalsių įtaka, plg. i. sg. *šakà* 'šaka').